

El retorn americà: famílies, capitals, poder

Martín Rodrigo y Alharilla

El 26 de desembre de 1909, més d'un centenar de veïns de Barcelona es van donar cita als locals del Foment del Treball Nacional. Tots compartien una condició i una voluntat, a saber: es tractava de ciutadans iberoamericans amb residència a la capital catalana moguts pel desig de crear una associació que els acollís. Va néixer llavors el Club Americano, una nova entitat el domicili de la qual es va situar en el número 40 del cèntric passeig de Gràcia, creada per oferir un espai de sociabilitat pròpiament iberoamericà, però també per fomentar tot tipus de relacions entre Barcelona i Amèrica Llatina.¹ I és que en aquells anys la capital catalana era, com va deixar escrit Frederic Rahola, «una de las ciudades preferidas por los españoles de América».² Les arrels d'aquest fenomen, tanmateix, no havien nascut amb el nou segle, sinó que arrencaven de temps enrere. De fet, al llarg de la centúria anterior, Barcelona s'havia convertit en el punt d'arribada escollit per un bon grapat d'individus provinents de terres americanes que volien fixar la seva residència a Europa.

Més que per la seva importància quantitativa, l'esmentat fenomen revesteix interès per la seva rellevància qualitativa: es tractava d'individus amb fortunes considerables, amassades a Amèrica, que es van incorporar sense excessius problemes en el selecte cercle de "les bones famílies de Barcelona".³ M'estic referint als "indians", també coneguts com "americanos"; uns personatges reals la trajectòria vital dels quals ha despertat –i continua despertant– un cert interès periodístic. De fet, a Catalunya abunden les cròniques i reportatges que recullen, reproduïxen i projecten una determinada visió d'aquests indians, caracteritzada per dibuixar-los com a figures gairebé llegendàries. El denominador comú d'aquest tipus d'aproximacions insisteix en uns trets pretesament característics: els indians serien indefectiblement individus que, després d'enriquir-se en terres americanes, van acabar tornant al seu lloc de naixement a una edat avançada; aquí es van casar amb dones molt més joves i es van limitar a viure de rendes i a finançar iniciatives filantròpiques. Sovint aquestes cròniques han insistit en els elements més peculiars (alguns, pròpiament extravagants) de la personalitat dels indians.

1. Gabriela DALLA CORTE, *Casa América de Barcelona, 1911-1947. Comillas, Cambó, Gili, Torres y mil empresarios en una agencia de información e influencia internacional*, Madrid, LID, 2005, pàg. 64-65.

2. *Mercurio*, 120 (23-III-1911), pàg. 102-103.

3. Gary W. McDONOGH, *Las buenas familias de Barcelona*, Barcelona, Omega, 1989.

Analitzem, per exemple, la descripció oferta en un magazine de *La Vanguardia*:

La tradición describe al indiano ya maduro, con traje de lino blanco, sombrero panamá y un chaleco del que pende un grueso reloj de oro. Fumaba enormes puros habanos y a veces le costaba hacerse entender, pues al fuego le llamaba “candela” y a los labriegos “guajiros”. El indiano hablaba todo el tiempo de sus posesiones, que eran siempre fabulosas, y generalmente acababa casándose con una mujer mucho más joven que él. Ese es el tópico [...]. La leyenda quiere que el indiano sea muy humilde, soñador y algo rebelde [...]. Muchos sueños, todavía en este siglo, se han nutrido de la aventura americana [...]. A su vuelta, el pueblo tendrá una nueva capilla o una escuela, o tal vez un hospital, un parque o agua corriente.⁴

En termes semblants la revista *Públic* va afirmar, en referir-se al llegat dels indians:

Más importante que el factor económico –que la historiografía relativiza mucho– fue el impacto psicológico. En el Masnou los más mayores aún recuerdan el revuelo que provocaban las sesiones de espiritismo que Anton Pla organizaba en el casino del pueblo [...]. Además de sus excentricidades, sus gustos de nuevo rico, sus obras benéficas, y el sabor caribeño de su catalán, los indianos trajeron de América una mentalidad nueva y una fe ciega en la modernidad [...]. En cualquier población marítima [...] nos contarán anécdotas relacionadas con gentes que volvieron de América con los bolsillos llenos; como uno del Masnou, cuyo nombre nadie recuerda que, según la creencia popular, encendía los habanos con billetes de mil.⁵

De forma similar, en un reportatge titulat significativament «La costa dels indians» la revista *Descobrir Catalunya* insistia en aquesta visió a mig camí entre l'exòtic i el llegendari:

Els *americanos* són figures fugisseres, més presents en la literatura i el record popular que en els llibres d'història [...]. Aviat els indians es van esmerçar a expressar la nova mentalitat adoptant estils ben originals i farcits d'exotismes, que reforcen el caràcter mític de llibertat i independència d'aquells que s'han sabut crear la seva pròpia riquesa [...]. El contrast entre la classe dominant tradicional i els *americanos*, un nou sector amb consciència empresarial, devia ser flagrant i originar molts recels entre uns i altres [...]. El paper dels indians com a innovadors de la tradició gastronòmica catalana no ha estat encara prou analitzat. Destaca en ells, però, una especial feblesa pels gustos exòtics a imitació dels que havien deixat a l'altra banda de l'Atlàntic [...]. Si bé l'exotisme d'aquests menjars d'india mai no va formar part dels àpats quotidians dels catalans, el cafè, la copa i el cigar continuen arrelats en nom-

4. *La Vanguardia Magazine*, 28-VI-1998.

5. *Públic*, 6 (octubre de 2000).

broses taules del país i la seva presència és gairebé obligada en qualsevol celebració destacada.⁶

Davant aquest tipus d'aproximacions, formulades com una suma entre la descripció de realitats exòtiques i la construcció de llegendes, resulta obligat plantejar-se algunes preguntes: Eren aquests indians uns individus tan extravagants, tan diferents, tan excèntrics? Van tornar tots en la seva vellesa per limitar-se a viure de rendes o van acreditar, també a Catalunya, una intensa vida empresarial, política i social? I la qüestió que em sembla més interessant: quina contribució han deixat entre nosaltres?

Intentar trobar una resposta satisfactòria a aquestes preguntes no resulta tasca fàcil. Podem utilitzar, d'entrada, les diferents aproximacions biogràfiques publicades sobre alguns dels més característics indians de la Catalunya del segle XIX, com van ser Josep Xifré, Miquel Biada, Gregori Ferrer, Antonio López, Joan Güell o els germans Vidal Quadras, entre altres.⁷ I podem utilitzar igualment els diferents estudis d'història local publicats que s'han preocupat per analitzar i destacar el llegat col·lectiu que aquests indians van aportar a les seves localitats d'origen, com foren, per exemple, Sitges, Vilanova i la Geltrú, Sant Feliu de Guíxols, Begur i Altafulla, entre altres.⁸ En qualsevol cas, aviat ens adonarem que no disposem de treballs que hagin estudiat particularment l'empremta i el llegat dels indians a la ciutat de Barcelona. Intentem aquí, precisament, contribuir a omplir una part d'aquest buit.

Barcelona, la capital del retorn

Qualsevol aproximació a l'anàlisi del llegat dels indians realitzat des de la ciutat de Barcelona ha de posar en dubte algun dels llocs comuns construïts al voltant de la memòria d'aquests individus. D'entrada, ha de discutir la idea que els indians tornaven a la seva localitat d'origen. De fet, només una ínfima minoria d'aquells individus que, després d'enriquir-se en terres americanes (antillanes, principalment), van passar a viure a Barcelona al llarg del segle XIX havien nascut a la capital catalana. Sense ànim de ser exhaustiu, consigno a continuació

6. En un dels peus de foto d'aquest reportatge, dedicat a una finca reformada totalment per l'indià Pere Domènech Grau, els editors de *Descobrir Catalunya* van arribar a consignar que «les males llengües deien que la Plana Novella [...] era el lloc d'aventures amoroses del rei Alfons XII», cosa del tot improbable, car les obres de la finca culminaren el 1885, mesos després de la mort del monarca.

7. José María RAMÓN DE SAN-PEDRO, *Don José Xifré Casas. Industrial, naviero, comerciante, banquero y benefactor. Historia de un "indiano" catalán, 1777-1856*, Barcelona, Servicio de Estudios del Banco Atlántico, 1956; Manuel CUSACHS I CORREDOR, Miquel Biada i Bunyol (1789-1848). *L'home, l'indià i el promotor del tren de Barcelona a Mataró (1848)*, Mataró, l'autor, 2007; Raimon SOLER, *Emigrar per negociar. L'emigració a Amèrica des de la comarca de Garraf: el cas de Gregori Ferrer i Soler, 1791-1853*, Vilanova i la Geltrú, El Cep i la Nansa, 2002; Martín RODRIGO Y ALHARILLA, *Los marqueses de Comillas, 1817-1925*. Antonio y Claudio López, Madrid, LID, 2001; Lluís CASTAÑEDA i Martín RODRIGO, «Los Vidal Quadras, familia y negocios (1833-1871)», dins Ramon GRAU (coord.), *La ciutat i les revolucions, 1808-1868*. Vol. II, *El procés d'industrialització*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (*Barcelona Quaderns d'Història*, 11), 2006, pàg. 115-144; i també Martín RODRIGO, «Una saga de banqueros: la familia Vidal-Quadras», *Historia Social*, 64 (2009), pàg. 99-119.

8. David JOU i ANDREU, *Els sitgetans a Amèrica i diccionari d'"americanos"*. Aportació a l'estudi de la migració catalana a Amèrica, 1778-1936, Sitges, Grup d'Estudis Sitgetans, 1994.

una relació d'uns vuitanta indians amb residència a Barcelona. D'ells només dos, Tomàs Ribalta Serra i Josep Munné Nugareda, havien nascut a la ciutat, mentre que la resta ho havien fet en altres localitats.

Almenys cinc van veure per primera vegada la llum en el Maresme: Josep Xifré Casas, a Arenys de Mar; Onofre Viada Balanzó i Jaume Fontrodona Vila, a Mataró; Joan Puig Mir, a Vilassar de Mar; i Jeroni Rabassa, a Calella de la Costa. Uns altres onze van néixer en localitats del litoral gironí: els germans Josep i Nemesi Ronsart Sans, Salvador Vidal Cibils, Josep Carbó Martinell, Joan Anglada Carreras, Jaume Romaguera Cibils i Dominica Juera Patxot eren naturals de Sant Feliu de Guíxols; Jaume Taulina Vilallonga, de Lloret de Mar; Pere Sallés Collol i Francesc Sarret Sallés, de L'Escala; i Ramon Mallol Sagués, del Port de la Selva. En el Garraf van néixer, d'altra banda, un bon grapat d'indians veïns de Barcelona: a Sitges va néixer Josep Amell Bou, així com els germans Aleix i Manuel Vidal Quadras, Gaudenci i Rafael Masó Pascual i els també germans Eugeni i Domènec Calsamiglia Mestre; a Vilanova i la Geltrú, Josep Antoni Salom Jacas, Francesc Gumà Ferran, Rafael Ferrer Vidal, Joaquim Fontanals Illa, Josep Milà de la Roca Soler, Jaume Samà Martí i els germans Francesc i Llorenç Milà Mestre; i a Sant Pere de Ribes, els cosins Pere Massó Marrugat i Magí Massó Olivella. Més al sud, a Altafulla, havien nascut els germans Joan i Martí Baradat Rius, mentre que Joan Güell Ferrer i Esteve Gatell Roig havien vist la llum per primera vegada a Torredembarra.

Ens trobem també amb diferents indians nascuts en localitats de l'interior tarragoní: Josep Canela Raventós (a Reus), Andreu Bru Puñet (a La Selva del Camp), els germans Isidre i Antoni Gassol Civit (a Segura) i Ferran Ferratges Ballester (a Montroig del Camp). D'altra banda, en diverses localitats de l'interior de Barcelona van néixer Jaume Torrents Serramalera (a Moià), Joaquim Fàbregas Estrada (a Piera), així com els germans Joaquim i Manuel Marqués Bolet i Ramon Sendra Dalmases (a Igualada). A Montornés de Segarra, per la seva part, va néixer Bonaventura Balcells.

Tots ells eren indians nascuts a Catalunya. Però Barcelona va tenir així mateix la capacitat d'atreure diferents "americans" nascuts a Espanya, encara que fora del Principat. Bartomeu Marroig, per exemple, era natural de Mallorca. De Menorca eren Josep P. Taltavull García i Josep Telarroja Macià. A Cantàbria havien nascut els germans Antonio i Claudio López i López i els també germans David i Manuel Gómez del Valle; d'Astúries procedien Benigno González Longoria i els germans Manuel i Bernardo Fernández Valdés, mentre que a Badajoz va veure la llum José Samá Mota. Naturals del País Basc van ser Agustín Goytisolo Lezarzaburu i Francisco de Solá Nanclares. De La Rioja, Manuel de Lerena Márquez i Venancio Solozábal Pérez, mentre que a Madrid havien nascut Eduardo Conde Giménez i Pablo del Puerto.

No solament això, diferents indians veïns de Barcelona havien nascut fora d'Espanya: a Portugal (com Antonio Leal da Rosa) i, sobretot, a Amèrica. En terres colombianes havien nascut Juan Manuel Bofill Pintó, Santiago García Pinillos i Juan Avilés; a Xile, José María Serra; a Mèxic, Pedro José Plandolit Matamoros; mentre que a Cuba van veure per primera vegada la llum Arturo Elizalde Rouvier

(a Matanzas), José Ramón de Villalón (a Santiago de Cuba) o Pedro Sotolongo, Carlos Edmundo Sivatte Vilar, Agustín Irizar Declouet i Manuela Llopert Xiqués (a L'Havana). Pel que sabem, també els germans Alejo i Carlos Soujol Manitte, promotors dels primers tramvies a Barcelona, eren indians.⁹

La pregunta que podem fer-nos és: per què uns i altres van optar per instal·lar-se a la capital catalana? Joan Garriga i Massó, a les seves memòries, apunta:

En escollir residència varen acreditar que segurament era veritat allò que Cervantes deia de Barcelona “en sitio y belleza únicos” perquè després de provar Madrid, Sevilla, Bilbao i la Corunya, la majoria de gallecs, asturians, andalusos i bascos s’instal·laven a Barcelona.¹⁰

Les raons d’uns i d’altres, malgrat ser diverses, segurament tenien més a veure amb raons econòmiques que amb la presumpta bellesa de la ciutat que apuntava Garriga. En aquest sentit, faig meves les paraules d’Agustín Fabián Goytisolo, resident a Cienfuegos (Cuba), que escrivia en plena “febre d’or” al seu germà Antonio, instal·lat a Barcelona, parlant-li precisament de la seva “sort a la borsa”:

La verdad que veo que eres un hombre de mucha empresa por lo que me dices. Yo aquí nada de eso puedo hacer pues [...] los negocios de bolsa [de Barcelona] no pueden compararse con los de nuestro pequeño Cienfuegos y quizá [con los de] la Habana.¹¹

En altres paraules, per a aquells homes de negocis que venien a Europa des d’Amèrica amb els seus cabals, Barcelona oferia un escenari propici per a l’exploració de fonts de negoci noves i plurals: amb un mercat de capitals institucionalitzat i, sobretot, amb una important activitat comercial, industrial i financera. En aquest sentit, hem de destacar que, davant la visió més estesa en els relats periodístics, la major part dels indians que hem registrat, veïns de la capital catalana, van tornar d’Amèrica no en la seva vellesa sinó en l’etapa de maduresa vital, amb l’objectiu no tant de viure de rendes com de continuar la seva carrera empresarial. Uns i altres van voler col·locar els seus capitals a Europa per tal de reproduir-los i ampliar-los. I per fer-ho... quin millor trampolí que Barcelona?

9. Així ho afirma Joan Garriga i Massó a les seves memòries: «La confirmació de la influència dels elements immigrants retornats d’Amèrica amb una posició econòmica de certa importància la veiem en el fet que un indià nouvingut, Biada, de Mataró, fou el propulsor del primer ferrocarril d’Espanya, i que un altre, Sujol [sic], fos propulsor dels primers tramvies» (Joan GARRIGA I MASSÓ, *Memòries d’un liberal catalanista, 1871-1939*, Barcelona, Edicions 62, 1987, pàg. 58).

10. GARRIGA, *Memòries...*, pàg. 63.

11. *Fundación Luis Goytisolo*, Fondo Agustín Goytisolo Lezarzaburu, caja 107, exp. 15, carta de A. Fabián Goytisolo a Antonio Goytisolo, remitada des de Madrid, 10-XI-1881.

A la recerca de noves formes d'inversió: Barcelona i l'activitat immobiliària

Un informe emès per la Junta Provincial d'Agricultura, Indústria i Comerç de Barcelona, datat el 1879, deia literalment:

La insurrección de Cuba [és a dir, la Guerra dels Deu Anys, registrada entre 1868 i 1878] hizo venir a la península inmensos capitales que buscaban colocación en la industria o en las construcciones civiles, viéndose entonces levantarse casas a centenares en el ensanche de Barcelona y en los pueblos de su llano.¹²

Una afirmació semblant oferia el 1886 un observador perspicaç, el polític Valentí Almirall, en la seva coneguda presentació *L'Espagne, telle que elle est*. Deia Almirall:

Las ciudades más florecientes de España deben gran parte de su prosperidad a los capitales amasados en América [...] e importados después a la península [...]. La parte nueva de la ciudad de Barcelona [...] se debe casi en su totalidad a los *indianos* y a los *americanos* que durante la guerra de Cuba y la gran crisis que vino después realizaron sus fortunas y volvieron a establecerse entre nosotros. Cuando se recorren las calles, anchas y largas, aún a medio edificar, de la Barcelona nueva, se pueden apreciar fastuosas y elegantes construcciones [...]. Los *nababs*, llegados de América, y algunos arribistas de la Bolsa, son dueños de la mayoría o, mejor dicho, de la casi totalidad de tan suntuosos edificios.¹³

Les apreciacions d'Almirall són confirmades per altres contemporanis, que, en les seves memòries, van donar així mateix compte de l'esmentat fenomen. El conservador Francesc Puig Alfonso, per exemple, en referir-se a l'Eixample de Barcelona, deia:

Hasta el año 1870 la construcción [...] se hacía lentamente; pero a partir de esta fecha tomó grandes vuelos, favorecida por la guerra separatista de Cuba y, más tarde, por la guerra carlista. Estas dos calamidades favorecieron el incremento del Ensanche, pues en gran número fueron las familias pudientes de Cuba, Puerto Rico y de muchas poblaciones de Cataluña que, huyendo de aquellos horrores, viniéronse a Barcelona, y aprovechando el momento en que todavía los terrenos eran baratos, y no caras las construcciones, invirtieron los capitales edificando sus hogares en el Ensanche.¹⁴

12. Recollit per Xavier TAFUNELL, *La construcció de la Barcelona moderna. La indústria de l'habitatge entre 1854 i 1897*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1994.

13. Valentí ALMIRALL, *España tal como es*, Barcelona, Anthropos, 1983, pàg. 176.

14. FRANCISCO PUIG ALFONSO, *Recuerdos de un setentón*, Barcelona, Dalmau, 1943, pàg. 74.

Taula 1. Principals propietaris de l'Eixample (1880)

	Propietaris	Quota [en pts]
1	Salvador Samà Torrents	7.635
2	Dominica Juera, viuda de José Vilar, i filles	5.687
3	Teresa Torres, viuda de Ramón Quadreny	5.302
4	Francisco Gumà Ferrán	5.154
5	Enrique Heris	4.962
6	Josefa Torrents i el seu fill Narciso Sicart Torrents	4.872
7	Vicenta Vilaró Coll	3.938
8	Cabot, Canals i Rovellat	3.780
9	Felipe Bertrán	3.730
10	Miguel Buxeda	3.676
11	José Cortils Fàbregas i Mercedes Cortils Goday	3.633
12	Narciso Pla Masgrau	3.576
13	José Anés	3.481
14	Benita Maristany	3.450
15	José Carbó Cantó	3.422
16	Clemente Bonsoms	3.308
17	Andrés Bosch	3.183
18	Antonio Domingo Mascaró	3.168
19	Luis Carreras Aragó	3.139
20	Juan Sebastián Vila	3.075

Font: ACA (Arxiu de la Corona d'Aragó), Hacienda, Contribución Territorial, Libro TER-B-178

Joan Garriga i Massó, per la seva part, va ser encara més explícit a l'hora de vincular la construcció a l'Eixample amb els capitals cubans i la figura dels indians:

Així es vivia fins que sobrevingué la febre d'enriquiment que va trobar en l'especulació de terrenys de l'Eixample una gran roda de la fortuna i els nou-rics veieren en l'edificació de l'Eixample un segur de col·locació de capitals. Però l'ascensió econòmica no s'hauria segurament produït, mancada de base, si no hi haguessin contribuït dos fets que tingueren una gran influència en l'enriquiment de Barcelona, malgrat que constituïen dos greus desordres: foren les guerres carlina i de Cuba [...] els elements capitalistes, temerosos d'una pau poc duradora, es llançaren a liquidar els seus patrimonis i se'n vingueren a Espanya [...]. L'entrada de diners va trobar en l'especulació de terrenys i la construcció del naixent Eixample una fàcil i profitosa col·locació i la cursa inflacionista va fer la resta per provocar la Febre d'Or.¹⁵

Les investigacions d'autors com Xavier Tafunell, així com altres aproximacions, més descriptives, obra de Lluís Permanyer, han confirmat la importància dels capitals cubans en la construcció de l'Eixample.¹⁶ No cal insistir-hi més. N'hi hagi prou amb afegir, simplement, que el 1880, per exemple, els quatre principals propietaris de l'Eixample de Barcelona eren indians (Salvador Samà, Dominica Juera, Teresa Torres i Francesc Gumà) i que altres importants propieta-

15. GARRIGA, *Memòries...*, pàg. 52.
16. TAFUNELL, *La construcció...*; LLUÍS PERMANYER, *Història de l'Eixample*, Barcelona, Plaza & Janés, 1990.

ris de la zona, que apareixen així mateix al llistat dels vint majors contribuents recollits a la *Taula 1*, havien acumulat els seus capitals en terres americanes. Em refereixo especialment a Josepa Torrents i al seu fill Narcís Sicart Torrents, així com a Josep Carbó Cantó, Climent Bonsoms i Antoni Domingo Mascaró.

Més enllà de l'àmbit de l'Eixample, vull afegir aquí tres idees: 1) El flux de capitals americans invertits en l'activitat immobiliària a Barcelona no es va limitar al període de la Guerra dels Deu Anys, sinó que era present des d'abans i es va mantenir després del conflicte; 2) els capitals antillans van afectar no solament l'Eixample sinó també altres barris de la capital catalana, així com altres municipis del Pla de Barcelona; i 3) les estratègies inversores en finques urbanes seguides pels indians no es limitaren a la construcció de les seves residències, sinó que van finançar la construcció de nombrosos edificis destinats posteriorment al lloguer (i, per tant, al cobrament de rendes).

Probablement, el primer indià que va decidir invertir part de la seva fortuna americana en finques urbanes a la capital catalana va ser Josep Xifré Casas. En els primers anys 1830 i des de Nova York, Xifré va escriure al seu apoderat dient-li:

Quiero disponer en Barcelona de 100.000 pesos para no más tarde de medio año. Hagan lo necesario, porque he decidido *enterrar* allí ese dinero.

Tal com aclaria a continuació el seu biògraf:

Cuando Xifré escribía *enterrar* quería decir invertir en inmuebles.¹⁷

En efecte, d'entrada Xifré va comprar tres edificis contigus situats als carrers Marquès de Barberà i Nou de la Rambla, els solars del qual sumaven una superfície superior als 1.800 m². No content amb això, el 1835 va invertir més de 58.000 duros en la compra de diversos solars resultants de la demolició de la Muralla de Mar; uns solars la superfície dels quals sumava més de 3.500 m². I en els anys següents va construir-hi onze edificis arrencats.

Altres indians van adquirir diversos solars veïns, abans ocupats igualment per la Muralla de Mar. Aquest va ser el cas dels germans Martí i Joan Baradat Rius, així com dels també germans Aleix i Manuel Vidal Quadras, enriquits, el primer, a Kingston (Jamaica), i els tres últims, a Santiago de Cuba. Uns i altres van aixecar els edificis situats al carrer Cristina núm. 2 i 6 i al passeig d'Isabel II, núm. 4.¹⁸

Les finques de Xifré, dels Baradat o dels Vidal Quadras s'aixecaven al recinte de la Barcelona emmurallada. Va ser allà, de fet, i no a l'Eixample on es van produir les primeres compres d'immobles per part de diferents indians. Sense ànim de ser exhaustiu: Esteve Gatell va comprar el 1837 un solar al carrer Penedides, núm. 6, i el 1858 un altre solar al carrer del Parc; terrenys on va construir sen-

17. RAMÓN DE SAN-PEDRO, *Josep Xifré Casas...*, pàg. 73.

18. AHPB (Arxiu Històric de Protocols de Barcelona), Juan Rigalt Alberch, *Manual de 1845*, f. 430-432 (24-XII-1845); Magín Soler Gelada, *Manual de 1863*, 2ª parte, f. 1156-1157 (10-VI-1863); Fernando Jordana, *Manual de 1862*, f. 20-23 (14-I-1862).

Taula 2. Inversions immobiliàries d'Agustín Valarino Parody a Barcelona

Ubicació finca	Operació	Superfície	Data	Preu
Mendizábal, 15-17	Compra solar	1.036 m ²	29.03.1862	—
Mendizábal, 15	Construc. edifici	518 m ²	24.09.1864	250.755
Mendizábal, 17	Construc. edifici	518 m ²	24.09.1864	250.755
Sant Agustí/Sant Pau	Compra solar	655 m ²	29.03.1863	156.096
Sant Agustí/Sant Pau	Construcció fonda	529 m ²	28.02.1865	193.900
Mendizábal, 13	Compra solar	361 m ²	29.03.1863	81.100
TOTAL				Pesetas 932.606

Font: AHPM (*Archivo Histórico de Protocolos de Madrid*), Manuel Caldeiro, Manual de 1865, 2ª parte, 07-IV-1865, fols. 1136-1242.

gles edificis, acabats el 1848 i el 1861, respectivament; Joan Güell va comprar, el maig de 1854, l'edifici del carrer Còdols, núm. 14; Antonio López, per la seva part, va comprar un ampli solar a la plaça del Duc de Medinaceli, el març de 1859, on va manar construir un sumptuós edifici; Manuela Xiqués va comprar, el maig de 1860, la finca del núm. 11 del carrer de la Ciutat, cantonada Bellafila, i l'agost de 1862 i el mateix mes de 1863 va fer el mateix amb les finques del carrer Escudillers, núm. 10 bis i 44 (cantonada Còdols), respectivament; Aleix Vidal-Quadras Ramon va comprar, el març de 1862, un solar al carrer de Mendizábal (després carrer de la Junta de Comerç); Salvador Samà va comprar, el juliol de 1866, l'edifici de la plaça Reial, núm. 3; Claudio López va comprar la casa del carrer Ample, núm. 3, el març de 1870; Bartomeu Marroig va adquirir, el febrer de 1871, la finca del carrer Ample, núm. 54; Joan Puig Mir va comprar, el juliol de 1877, la finca del carrer Escudillers, núm. 82; Pedro Sotolongu va comprar l'edifici situat al Portal de l'Àngel, núm. 10, l'agost de 1881; etcètera. Finques, totes elles, que s'ubicaven a la Barcelona intramurs.

Existeix una tipologia particular que ens remet a indians que, sense viure a Barcelona, havien decidit invertir els seus cabals americans en finques urbanes de la capital catalana. Un bon exemple ens l'ofereix Agustín Valarino Parody. Nascut a Barace (Itàlia), aquest curiós personatge es va casar a Algesires amb l'anglesa María Bonfante, natural de Gibraltar. Va viure al Penyal un temps, encara que després, entorn de 1830, es va traslladar a La Guaira (Veneçuela). Allà va acumular una gran fortuna. Valarino va tornar a la Península, a mitjan decenni de 1850, per instal·lar-se a Madrid. Després de començar comprant un cortijo a Andújar, va decidir, anys després, invertir els seus capitals veneçolans a la part vella de la capital catalana. En un any i mig escàs, entre març de 1863 i la data de la seva mort, el setembre de 1864, Agustín Valarino, des de Madrid, va comprar solars i va manar construir edificis a Barcelona (per a habitatges i per allotjar un hotel), destinant-hi una quantitat propera al milió de pessetes, tal com es comprova a la Taula 2.

Sembla clar que les conductes inversores de diferents indians a favor del mercat immobiliari de Barcelona van néixer anteriorment a l'edificació de l'Eixample i van afectar també la ciutat vella. Començant per la pròpia Rambla.

La Rambla com a aparador

En alguns casos, la inversió immobiliària acreditada per alguns indians a Barcelona va poder obeir a la voluntat d'expressar públicament l'èxit aconseguit en terres americanes. Nascuts i enriquits fora de Barcelona, els indians no deixaven de ser uns forasters. Per aquest motiu, els més acabats van voler presentar-se públicament als seus conciutadans per mitjà del luxe i la magnificència de les seves noves residències. En aquest sentit, el millor aparador que van trobar a la ciutat fou, sens dubte, la Rambla. En ella van passar a residir indians com Rafael Masó Pascual, Manuela Xiqués Romagosa, Dominica Juera Patxot, Joan Güell Ferrer, Josep Carbó Martinell, els germans Antonio i Claudio López López, Josep P. Taltavull Garcia i Tomás Ribalta Serra, entre d'altres. Podria afirmar-se que, entorn de 1880, les populars Rambles de Barcelona s'havien convertit en l'avinguda que concentrava un major nombre d'indians rics de tot Espanya.

El primer en passar a residir a la Rambla va ser Rafael Masó Pascual, un indià nascut a Sitges i enriquit a Santiago de Cuba. De tornada a la Catalunya natal va optar per fer-se veí de Barcelona i aprofitar les dificultats financeres d'un tal Jaume Costa, que suspengué pagaments a la primavera de 1849, per comprar-li «todas aquellas casas con siete puertas exteriores, tres en la Rambla y cuatro en la calle de Escudellers [...] que tiene y posee [Costa] en la Rambla de esta ciudad [...] frente al Teatro Principal». La compra es va fer per 125.000 pessetes, un preu segurament per sota del valor real de mercat. De fet, vuit anys després, la mateixa finca es va valorar en 400.000 pessetes, és a dir, més d'un 300%.¹⁹

Manuela Xiqués Romagosa, oriünda de Canet de Mar i vídua del comerciant de L'Havana Roque J. Llopart, va optar així mateix per instal·lar la seva residència a la Rambla. Antic traficant d'esclaus, Llopart havia dedicat els seus guanys a l'adquisició de diferents finques a L'Havana, abans de morir el 1846. Anys després, la seva jove vídua, aconsellada per un familiar, va decidir abandonar l'illa per instal·lar-se a Barcelona. Ho va fer el juny de 1851, llogant de manera provisional un immoble del carrer Canuda. Quatre anys més tard, el 1855, Manuela Xiqués va decidir quedar-se definitivament a la capital catalana. Tal com explica una de les seves filles:

Determinada la conveniencia de quedarnos en Bar[celo]na [Manuela Xiqués] dio orden para que se alquilase la casa de La Habana, viniesen fondos y a poco se ofreció la compra de los jardines de la gran casa [del barón de] Rocafort apresurándose mi madre a adquirir el solar en que se construyó luego nuestra actual casa de la Rambla.

La vídua de Llopart va comprar, en efecte, el setembre de 1855, un total de 435 m², en la part alta de les Rambles (avui, núm. 126), a canvi de 158.530 pessetes. Com relata la seva filla:

19. AHPB, Jaime Rigalt Alberch, *Manual de 1850*, f. 40-47 (25-I-1850); *Manual de 1863*, 2ª parte, f. 461-463 (01-VIII-1863).

Púsose la primera piedra [de la nueva casa] el 23 [de] Nov[iem]bre de 1855, dirigiendo la obra, por gratitud a la familia, el maestro que en La Habana había edificado dos casas para mi padre.

Quatre anys després, el 1859, Manuela Xiqués va comprar uns altres 195 m² del mateix jardí per ampliar la seva nova residència. De fet, l'edifici no va quedar enterament acabat fins a finals de 1862.²⁰

Al solar adjacent s'hi va acabar instal·lant una altra rica indiana, Dominica Juera Patxot, família també dels Llopart-Xiqués. Nascuda a Sant Feliu de Guíxols, però casada a L'Havana, Juera va enviuadar del seu espòs, José Vilar, a la primavera de 1857. Tres anys després, l'agost de 1860, Dominica Juera va adquirir la propietat de dues cases a la Rambla de Santa Mònica, núm. 8 i 10, comprades al també indià «Emilio Roig i Roig, residente en Ultramar». L'operació es va fer per mitjà d'un apoderat, ja que Dominica Juera vivia encara a L'Havana. Va ser a la primavera de 1861 quan es va traslladar amb els seus fills i filles a la capital catalana, comprant, mesos després, una tercera casa a la Rambla, veïna de les anteriors. Va manar aixecar-hi un gran edifici, la construcció del qual li va suposar un desemborsament superior a un quart de milió de pessetes. No contenta amb això, el febrer de 1864 Dominica Juera va comprar l'antiga casa del baró de Rocafort, situada en la Rambla dels Estudis, núm. 12 –al costat de la nova residència de Manuela Xiqués–, per la qual va pagar 547.500 pessetes.²¹ En aquesta data, l'industrial Joan Güell havia comprat ja l'edifici situat a la Rambla de Caputxins, núm. 30 i 32. L'operació s'havia tancat definitivament el setembre de 1862, i Güell va pagar per l'immoble en aquell moment un total de 680.000 pessetes.

Josep Carbó Martinell va ser un altre indià català enriqueït –com Güell– en la major de les Antilles que va utilitzar els seus capitals cubans per instal·lar-se a Barcelona, encara abans de que comencés la guerra a l'illa. Nascut a Sant Feliu de Guíxols, Carbó s'havia instal·lat a la ciutat de Matanzas, on es va dedicar, en primer lloc, a l'activitat mercantil. Temps després, gràcies al capital acumulat a Cuba com a comerciant, Josep Carbó va poder fomentar a més un ingeni sucrer a la jurisdicció de Yaguajay. No obstant això, després de la mort del seu pare, Carbó va voler començar a transferir part de la seva fortuna de l'illa a la Península, comprant diferents finques urbanes a la capital catalana. Va començar el novembre de 1867, en comprar un edifici sencer, de quatre pisos, situat al carrer de Mendizábal. Un any després, Carbó va poder adquirir un altre edifici sencer a la part baixa de la Rambla. Va comprar llavors l'immoble situat a la Rambla de Santa Mònica, núm. 6, al costat del Teatre Principal, on va acabar instal·lant la seva residència. Josep Carbó va tenir temps encara, el 1872, per comprar un solar edificable al carrer Pelai, on va manar construir, a les seves expenses, un edifici de diversos pisos.²² No cal dir que totes les compres, obres i refor-

20. El relat a: *La Bisabuelita*. M. X. de Ll. Manuscrit redactat a Montserrat, el maig de 1891, per Mercedes Llopart Xiqués i facilitat amablement per José Ramón de Bofarull Sivatte. Les referències a la compra i construcció de l'edifici, a AHPB, Jaime Rigalt, *Manual de 1855*, f. 558-563 (18-IX-1855); *Manual de 1859*, 1ª parte, f. 385-388 (27-V-1859); José Pla Soler, *Manual de 1861*, 1ª parte, f. 262-264 (14-V-1861); *Manual de 1862*, 2ª parte, f. 119-127 (02-07-1862).

21. AHPB, Francisco Just, *Manual de 1864*, f. 63-67 (08-II-1864); f. 476-478 (08-X-1864).

22. AHPB, Luis Gonzaga Soler y Pla, *Manual de 1875*, 3ª parte, f. 2011-2037 (08-X-1864).

mes les va poder abonar gràcies als beneficis que li produïen els seus negocis i interessos cubans.

I si Carbó va poder comprar, el març de 1869, un edifici a la Rambla, un any després, el juny de 1870, un altre reconegut indià enriqueit també a Cuba, Antonio López i López, va comprar una de les construccions més representatives no només de l'esmentada via sinó, en general, de l'arquitectura setcentista de Barcelona: el palau Moja. Cap a aquest edifici de més de 2.200 m² de superfície, situat a la cantonada amb el carrer de la Portaferrixa, comprat als marmessors de la marquesa de Moja per 770.000 pessetes,²³ va traslladar, mesos després, la seva residència i s'hi va celebrar l'enllaç entre la seva filla gran, Isabel López Bru, i el fill gran del també indià Joan Güell, el jove Eusebio Güell Bacigalupi. I a la mateixa casa exerciria, des de 1876, com a capellà particular de la família, el reconegut poeta català mossèn Cinto Verdaguer.

El germà petit d'Antonio López i López, Claudio, enriqueit com ell a Santiago de Cuba, en certa manera va seguir els seus passos en comprar, el desembre de 1879, diversos solars propers que sumaven més de 1.300 m², procedents tots ells de l'antic Seminari Conciliar de Barcelona i situats just a l'inici de la Rambla dels Estudis. Ho va fer malgrat que havia fixat residència al seu poble natal, Comillas. Però va voler tenir a Barcelona diversos béns immobles que funcionessin, a més, com a garantia patrimonial. Al solar que va comprar davant del palau habitat pel seu germà, a la Rambla dels Estudis, Claudio López va manar construir un edifici a les seves expenses, valorat anys després en 1.150.000 pessetes.²⁴

Un dels seus veïns immediats era un empresari barceloní enriqueit també a la major de les Antilles de nom José P. Taltavull García. Nascut a Menorca, encara que instal·lat durant anys a Cienfuegos, Taltavull va tornar a Europa a començaments dels anys seixanta. El juliol de 1878, va adquirir un solar edificable en plena Rambla, i uns mesos més tard va comprar altres parcel·les limítrofes fins a aconseguir la nua propietat de gairebé 2.500 m² edificables. Hi va fer aixecar un edifici de cinc pisos el valor del qual es va xifrar, el 1882, en 912.400 pessetes.²⁵ No va ser aquesta la seva única inversió immobiliària. Al contrari, José P. Taltavull disposava de dos xalets al carrer de Provença, d'un altre edifici al carrer de Pau Claris, cantonada amb Mallorca, així com de diversos solars edificables als mateixos carrers de Provença i Pau Claris i també al de Roger de Llúria, tots a l'Eixample. En el seu cas, van ser segurament els beneficis dels seus interessos empresarials antillans –derivats del seu caràcter de soci comanditari d'una firma mercantil de Cienfuegos, així com de la seva condició de propietari de l'ingeni Caritat, situat en les rodalies de l'esmentada ciutat cubana– els que li van permetre emprendre tal activitat inversora. No en va, tal com va quedar escrit a L'Havana, el 1864:

23. AHPB, Miguel Martí y Sagristá, *Manual de 1870*, 1ª parte, 09-VI-1870.

24. AHPB, Luis Gonzaga Soler Pla, *Manual de 1892*, 1ª parte, f. 161 i ss. (16-I-1892).

25. AHPB, José Jordana, *Manual de 1882*, 1ª parte, f. 167-238 (16-II-1882).

Los productos del ingenio Caridad se remitirán todos los años [desde Cuba] a España a disposición de D. José P. Taltavull, para que obre en Barcelona según su criterio y conveniencia.²⁶

Potser l'india que millor representa aquesta voluntat d'assegurar part del patrimoni acumulat a Cuba mitjançant la inversió en béns arrels a la capital catalana és Tomás Ribalta Serra. A més, a diferència dels germans Antonio i Claudio López, de José P. Taltavull o de Joan Güell, a Ribalta no se li coneix cap activitat empresarial després de la seva tornada a la seva Barcelona natal, de manera que, amb tota probabilitat, el capital que va gaudir a Espanya s'havia acumulat en terres cubanes, i en el seu cas totalment a partir del cultiu i comercialització de la canya de sucre. No en va Tomás Ribalta era el propietari de dos ingenis ubicats a la regió cubana de Las Villas, anomenats Santa Teresa (a Sagua la Grande) i Santo Tomás (a Santa Clara), als quals va afegir un tercer ingeni, anomenat Santa Marta (a Cienfuegos), rebut en herència arran de la mort del seu germà Pablo Luis. Probablement el 1869, mesos després de l'inici de la Guerra dels Deu Anys a Cuba, Tomás Ribalta va decidir abandonar Sagua la Grande i tornar a la seva ciutat natal. Després de comprar alguns edificis a Barcelona, a Gràcia i a Caldes d'Estrac, Ribalta va llogar el palau March de Reus, en plena Rambla de Santa Mònica, i hi va instal·lar la seva residència. Anys després, el 28 de maig de 1876, va comprar l'esmentat palau per l'astronòmica xifra de 1.025.000 pessetes, pagades al comptat. Així, Tomás Ribalta va aconseguir la propietat d'un edifici imponent, construït a finals del segle XVIII per la rica família March, amb 1.430 m² construïts més 1.128 m² de jardí. I encara, l'any següent, el riquíssim Ribalta li va afegir el solar contigu, sumant a la finca uns altres 240 m². És més, segons el testimoni de l'arquitecte Elies Rogent, el nou propietari de la casa March va restaurar-la poc després «esplèndidament».²⁷

En definitiva, als primers anys de la Restauració, les Rambles s'havien convertit en un veritable aparador que expressava davant dels seus conciutadans l'èxit d'aquells que havien optat per venir a la capital catalana amb els capitals acumulats a Amèrica: Manuela Xiqués, Dominica Juera, Joan Güell, Josep Carbó, Claudio López, Antonio López o Tomás Ribalta, entre d'altres.

Però la Rambla es va convertir igualment en un dels llocs de moda per a les compres a la ciutat. Els responsables en van ser dos indians madrilenys enriquits a Cuba, Pablo del Puerto i Eduardo Conde Giménez. Després d'haver treballat com a dependents de comerç a L'Havana, ambdós van optar per instal·lar-se a la capital catalana i fundar, el 1870, una botiga de camises i roba blanca; un establiment que van ubicar inicialment a la Rambla de Santa Mònica. Onze anys després, el 1881, per ampliar el seu negoci de venda minorista, Conde i Puerto van llogar els baixos de la casa ja esmentada que Taltavull havia construït a la Rambla dels Estudis i hi van crear els populars Almacenes El Siglo, important, probablement de Cuba, un model de negoci que havien decidit implantar a la

26. *Archivo Nacional de Cuba*, Protocolos Notariales de La Habana, Gabriel Ramírez O'Brien, 1864, tom I, f. 107 i ss. (9-II-1864).

27. Martín RODRIGO Y ALHARILLA, *Indians a Catalunya. Capitals cubans en l'economia catalana*, Barcelona, Fundació Noguera, 2007, pàg. 131-161.

capital catalana.²⁸ Podríem dir que Eduardo Conde i Pablo del Puerto es van avançar en més de mig segle a Pepín Fernández i a Ramón Areces, els quals, a Madrid i a mitjan decenni de 1930, van fundar respectivament Galerías Preciados i El Corte Inglés, després d'haver-se enriquit també a L'Havana i també començant com a dependents de comerç (en el seu cas, als cèlebres Almacenes El Encanto).

La tendència al luxe de molts indians, expressada, entre altres maneres, per la compra o construcció de sumptuoses residències, no es va esgotar, tanmateix, amb els palaus o palauets de la Rambla. Un nou escenari es va sumar aviat com un segon aparador que mostrava l'èxit d'aquests personatges particulars i adinerats: el passeig de Gràcia. Els indians José Canela i Ramon Quadreny, per exemple, enriquits a L'Havana, el març de 1863 van comprar en ple passeig dos solars de gairebé 2.000 m², on van manar aixecar sengles edificis. Just cinc anys després, el març de 1868, un altre indià, José Munné Nugareda (en el seu cas, enriquit a Gibara, Cuba), va comprar un altre solar de més de 900 m² a l'esmentat passeig, cantonada amb la Gran Via, on va fer construir un singular edifici, completament a les seves expenses. Altres dos indians enriquits així mateix a Cuba, Agustín Goytisolo i Agustín Irizar, el novembre de 1871 van comprar dos solars al passeig de Gràcia, cantonada amb el carrer Aragó. I si el gran pintor Ramon Casas va poder disposar d'un estudi en ple passeig de Gràcia va ser gràcies als capitals pastats a l'illa de Cuba per la seva família, que va optar per fixar la seva residència en l'esmentada via.

En altres casos, van ser les vídues dels indians les que van apostar per construir al passeig de Gràcia. Així ho va fer, per exemple, la pròpia Manuela Xiqués, que invertí cabals de l'herència del seu marit, Roc J. Llopart, i del seu pare, Lorenzo Xiqués, morts ambdós a L'Havana, en la construcció de tres edificis contigus, on es van allotjar les seves tres filles amb les famílies respectives. Va fer el mateix Clotilde de Abaria i de Fortuny, vídua de Joan Puig Mir, enriquit a Guayaquil (Equador), que el 1885 comprà un solar de més de 1.000 m² al passeig, cantonada amb Provença, on va fer construir tres edificis diferents, un per a cada un dels tres fills.

Arribats en aquest punt, es pot assenyalar que l'indià que més terreny va disposar al passeig de Gràcia va ser Salvador Samà Torrents, segon marquès de Marianao. La decisió de comprar-hi terrenys no va ser, tanmateix, el resultat de la seva voluntat, sinó el fruit de la decisió de la seva mare i dels marmessors de les herències que havia rebut el joveníssim Salvador amb cinc anys escassos, arran de la mort del seu pare i del seu oncle avi, enriquits ambdós a L'Havana. Amb el patrimoni acumulat per Salvador Samà Martí, primer marquès de Marianao, i per José Samà Mota, el desembre de 1869 l'infant de nou anys a penes va disposar de més de 1.800 m² edificables al passeig de Gràcia, cantonada amb la Gran Via, on anys després s'acabaria aixecant un imposant palau sota la direcció de Josep Oriol Mestres. Un palau estudiat, precisament, per Maribel Rosselló com un cas d'arquitectura residencial en el primer Eixample.²⁹

28. Patricia FACIABÉN LACORTE, «Los grandes almacenes en Barcelona», *Scripta Nova. Revista electrónica de Geografía y Ciencias Sociales* (Barcelona), VII-140 (mayo 2003).

29. Maribel ROSSELLÓ i NICOLAU, «La casa Salvador Samà de Josep Oriol Mestres. Un exemple d'arquitectura residencial de les primeres dècades d'urbanització de l'Eixample», dins Ramon GRAU (coord.), *Cerdà i els altres. La modernitat a Barcelona, 1854-1874*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (*Barcelona Quaderns d'Història*, 14), 2008, pàg. 47-62.

Per acabar aquest epígraf, cal fer menció d'un últim impacte urbanístic derivat de les decisions d'inversió dels indians de Barcelona. Em refereixo a la seva tendència a comprar finques d'esbarjo.

En efecte, com era habitual entre les "bones famílies" de la ciutat, també molts indians van voler tenir la seva finca rústica particular a prop de Barcelona per passar-hi part de l'any. En la majoria dels casos, aquestes finques d'esbarjo se situaven en municipis propers a la capital catalana. El maig de 1860, per exemple, la cubana Carmen Llopart Xiqués va adquirir l'heretat de Can Catà, una finca de 95 hectàrees, majoritàriament cobertes per massa forestal, ubicada en plena serra de Collserola. Joan Güell i Ferrer, per la seva part, havia comprat el 1859 una casa de camp de 4 hectàrees a Les Corts, una finca que va acabar modificant àmpliament. El seu futur consogre, Antonio López i López, va fer el mateix en comprar, el 1866, hectàrees de terreny rústic a la Quadra de la Mogoda. Dos anys després, el 1868, el també indià José Carbó Cantó va adquirir una finca d'esbarjo en el municipi de Gràcia, anomenada Torre del Xipreret. Són alguns exemples que mostren un fenomen que, partint de Barcelona, anava més enllà dels límits administratius de la ciutat. Un procés al qual la ciutat deu la construcció de casals imponents, com el conjunt impulsat i finançat per l'indià Josep Gallart.

Josep Gallart Forgas havia nascut el 1838, probablement a Vilassar de Mar. Va marxar a Ponce, Puerto Rico, reclamat pel seu oncle matern, el ric hisendat Joan Forgas Bayó. Ambdós, oncle i nebot, van compartir a l'illa la propietat d'una finca sucrera, la Hacienda Reparada, de 422 hectàrees. I Joan Forgas Bayó era així mateix el nu propietari d'altres quatre hisendes sucreres i de tres finques rurals ubicades en els termes municipals portorriquenys de Ponce i de Juana Díaz. En morir, sense fills, el gener de 1885, Joan Forgas va voler que tot el seu patrimoni passés a les mans del seu nebot i soci Josep Gallart. Amb una àmplia fortuna a les seves mans, Gallart va decidir abandonar l'illa caribenya i instal·lar-se a Barcelona. Així va poder assumir, també, les inversions que el seu oncle havia fet en terres catalanes com, per exemple, el capital que disposava en l'empresa naviliera J. B. Morera i Cia. Anys després, el 1893, Gallart va comprar un ampli terreny als peus de Collserola a fi de fer-se construir un palau per a la seva residència. Va encarregar el projecte a l'arquitecte August Font i Carreras, qui va dirigir les obres fins al seu acabament, el 1895. Del conjunt, destacaven i destaquen singularment uns jardins que ofereixen un veritable plaer als sentits de passejants i visitants, en un conjunt monumental conegut com Palau de les Heures, situat al peu de Collserola i amb una esplèndida vista sobre la ciutat.

Barcelona, Cuba i el Banco Hispano Colonial

No resulta fàcil quantificar l'impacte econòmic del retorn americà en l'economia catalana del segle XIX. No obstant això, diferents estudis apunten que va ser un fenomen rellevant. Més enllà del sector immobiliari, Àngels Solà ha assenya-

lat l'abundància d'inversions americanes en la indústria catalana vuitcentista.³⁰ En la mateixa línia, Raimon Soler ha demostrat que la industrialització de Vilanova i la Geltrú s'explica precisament per la inversió de capitals antillans.³¹ I disposem fins i tot d'alguns estudis de cas, com el de Gràcia Dorel-Ferré sobre la Colònia Sedó, que revelen que hi va haver diferents empreses el naixement de les quals va ser el resultat directe de la transferència de capitals acumulats a Cuba.³² En altres treballs he reflexionat a més sobre la importància dels indians, dels seus capitals i de la seva iniciativa empresarial en el desenvolupament de les empreses navilieres de vapor o en la creació i modernització de nombroses entitats financeres de Barcelona.³³

Vull dir, en resum, que, si bé la inversió immobiliària, que aquí s'ha analitzat, representa l'efecte més visible de l'activitat econòmica dels indians a la capital catalana, no va ser l'únic sector que va rebre l'atenció d'aquests peculiars empresaris. De fet, en el darrer quart del segle XIX, Barcelona va acabar convertint-se en la capital del negoci colonial espanyol. I ho va ser, precisament, gràcies a la iniciativa d'un reduït encara que poderós grup d'indians articulats a l'entorn d'un potent banc denominat Hispano Colonial. Una entitat financera amb domicili a Barcelona però amb interessos en diferents punts tant de la Península com, sobretot, de Cuba. La Guerra cubana dels Deu Anys (1868-1878) ajuda a entendre'n el naixement.

L'estratègia militar adoptada pels primers governs de la Restauració va comportar notables implicacions pressupostàries per a un Estat, l'espanyol, amb una Hisenda que continuava patint un dèficit crònic, característic de l'etapa liberal, i que tampoc no podia comptar amb els ingressos de l'exhausta i igualment deficitària Hisenda cubana.³⁴ El govern Cánovas va entendre que l'única solució al problema havia de venir d'un emprèstit concertat amb empreses i particulars espanyols d'ambdues riberes de l'Atlàntic. I amb aquesta finalitat es va dirigir a un empresari català, el navilier Antonio López i López, que va transformar l'esmentada operació de préstec en una nova i potent entitat financera, que va batejar amb un nom ben significatiu: Banco Hispano Colonial.³⁵

El ric indià Antonio López, que fou primer vicepresident del Círculo Hispano Ultramarino de Barcelona, va actuar com un perfecte catalitzador que va saber implicar en l'operació homes de negocis residents tant a L'Havana com a Madrid i, per suposat, a Barcelona. Encara que el govern va voler donar a l'operació un cert vernís legal, publicant a la *Gaceta* un concurs públic per al 30 d'a-

30. Àngels SOLÀ, «Os "americanos" cataláns e o seu impacto socioeconómico en Cataluña o longo do século XIX», *Estudios Migratorios* (Santiago de Compostela), 11-12 (2001), pàg. 141-168.

31. Raimon SOLER, «La Vilanova ultramarina i industrial: el paper dels indians en el bastiment d'una ciutat industrial», en AAVV, *Ultramar. Política de Víctor Balaguer i progrés per a Vilanova i la Geltrú*, Vilanova i la Geltrú, Biblioteca-Museu Víctor Balaguer, 2000, pàg. 89-102.

32. Gràcia DOREL-FERRÉ, *Les colònies industrials a Catalunya: el cas de la Colònia Sedó*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1992.

33. Martín RODRIGO, «Navieras y navieros catalanes en los primeros tiempos del vapor, 1830-1870», en *TST. Transportes, Servicios y Telecomunicaciones*, 13 (2007), pàg. 62-92; y també «Una saga...», pàg. 99-119. Per a una visió panoràmica de la inversió de capitals cubans en l'economia catalana, RODRIGO, *Indians a Catalunya...*

34. Inés ROLDÁN DE MONTAUD, *La Hacienda en Cuba durante la guerra de los Diez Años (1868-1880)*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1990.

35. Martín RODRIGO Y ALHARILLA, «El Banco Hispano-Colonial y Cuba (1876-1898)», *Iberoamericana Pragmensia. Anuario del Centro de Estudios Ibero-Americanos de la Universidad Carolina de Praga*, XXXII (1998), pàg. 111-128.

gost de 1876, el cert és que abans d'aquesta data la sort estava clarament determinada: setmanes abans, exactament el 5 d'agost, López i els seus socis havien firmat amb el govern un conveni provisional, i just un dia després que tingués lloc, a Madrid, l'obertura de pliques del concurs esmentat públic, ja s'havia recaptat a L'Havana la tercera part que corresponia aportar a empreses i particulars de l'illa. El centre de l'operació, no obstant això, radicava a Barcelona: a la capital catalana es va establir el domicili social del nou banc, i dels 29 membres del seu consell d'administració 19 hi residien. És més, vuit dels fundadors de l'Hispano Colonial ho havien estat també del Cercle Hispà Ultramarí de Barcelona (els indians enriquits a Cuba José Canela, José Munné, Francisco Gumá i el propi Antonio López, a més de Nonito Plandolit, nascut a Mèxic, José María Serra, natural de Santiago de Xile, José Ferrer Vidal, casat amb una cubana, i el navilier Juan Jover Serra). Se'ls sumarien, en el primer consell d'administració, altres indians cubans com el menorquí José Pedro Taltavull García (enriquit a Cienfuegos) o Rafael Ferrer Vidal (enriquit en Matanzas). I entre la resta d'accionistes de l'Hispano Colonial es trobaven, així mateix, indians enriquits a Cuba encara que residents a Barcelona, com Dominica Juera, Antonio Leal da Rosa o José Vilanova Masó.

López i la resta de fundadors de l'Hispano Colonial van arrencar del govern Cánovas unes condicions molt avantatjoses per a la reproducció dels seus capitals, a saber: 1) Un elevat tipus d'interès, del 12 %. 2) La recaptació de les duanes de Cuba com a garantia de cobrament i la participació del Banc com a nou gestor de les mateixes. 3) En cas que, a causa de la gestió de l'Hispano Colonial, els ingressos de la renda de duanes insular augmentessin, els seus accionistes rebrien el 50 % de l'esmentat plus, a més de la remuneració de l'emprèstid via interessos. 4) La denominada Llei de Garantia Eventual de la Nació, aprovada pel Congrés espanyol el gener de 1877, va hipotecar, a més, el patrimoni de l'Estat com a garantia última dels accionistes. 5) I, finalment, les accions del Banc es van equiparar als altres efectes de l'Estat.³⁶

Amb aquestes condicions, no han de resultar estranys els extraordinaris guanys obtinguts per l'esmentat Banc. Als seus quatre primers exercicis, per exemple, és a dir, entre novembre de 1876 i octubre de 1880, l'Hispano Colonial va poder repartir entre els seus accionistes uns dividendes superiors als 62 milions de pessetes, la qual cosa equivalia al 60 % del valor nominal dels títols de l'entitat, és a dir, de la inversió inicial dels seus accionistes fundadors.

A partir de 1880, una profunda reorganització de l'Hispano Colonial va permetre al banc barceloní impulsar noves empreses, és a dir, actuar com un veritable banc industrial. Així ho va fer amb la creació de la Compañía General de Tabacos de Filipinas, una firma que va néixer per cobrir el buit que la hisenda colonial filipina anava a deixar en privatitzar-se l'antic estanc del tabac a l'arxipèlag asiàtic. De fet, malgrat l'opacitat del procés de desestanc i de l'absència explícita de referències, tot apunta que tant la privatització de l'estanc del tabac com el naixement de l'empresa que havia d'ocupar el seu lloc es van produir, precisament, a instàncies del banc català presidit pel primer marquès de

36. RODRIGO, «El Banco...».

Comillas. Emili Giralt, en la seva monografia sobre la Companyia General de Tabacs de Filipines, escrita per encàrrec de l'empresa catalana amb motiu del seu centenari, afirmava literalment:

Teniendo en cuenta la proximidad al poder político de los grupos económicos que luego promoverían la creación de la Compañía, no deja de ser verosímil que el decreto de desestanco de 1881 fuese el resultado de una propuesta hecha por estos grupos al Ministerio de Ultramar.³⁷

Abans fins i tot que es fes efectiu el desestanc del tabac a l'Arxipèlag (i que es constituís la firma Tabacos de Filipinas) un "ric propietari" resident a l'illa de Luzón de nom Antonio Casal s'havia dedicat a comprar (a títol personal, per cedir-los després a la nova empresa) un total de 10.125 hectàrees de terreny de bona qualitat, situades en zones inundables, a banda i banda del riu Grande de Cagayán. Així ho va reconèixer el primer president de Tabacos de Filipinas, Antonio López, president alhora del Banc Hispano Colonial i impulsor anys enrere de l'embarcament dels voluntaris catalans a Cuba.³⁸

La privatització de l'estanc del tabac a la colònia espanyola va beneficiar singularment els accionistes de la firma Tabacos de Filipinas, impulsada pel Banc Hispano Colonial i amb domicili a Barcelona. Als seus dos primers exercicis socials, 1882 i 1883, l'empresa va repartir dividendes del 7% anual. I encara que no va poder fer el mateix el 1884 i el 1885, a partir de 1886 (i fins a 1906, sense solució de continuïtat), la Companyia General de Tabacs de Filipines va repartir entre els seus accionistes una remuneració anual que va oscil·lar entre el 5 i el 9% del valor nominal dels seus títols. De fet, en el lustre 1885-1889, els beneficis líquids obtinguts per la firma tabacalera van sumar 6.468.230 pessetes, mentre que en els cinc anys següents, entre 1890 i 1894, van ascendir a 10.351.768 pessetes. No hi ha dubte que per als accionistes i consellers de la firma catalana el desestanc del tabac en terres filipines es va acabar convertint en una font de guanys.³⁹

Aquests notables beneficis generats en terres asiàtiques i cubanes van alimentar, en l'últim quart del segle XIX, els comptes corrents dels accionistes de la Companyia General de Tabacs de Filipines i del Banc Hispano Colonial, molts d'ells catalans.⁴⁰ Aquest fet pot ajudar a explicar l'afany colonialista mostrat en aquell temps per influents sectors del patriciat català, especialment de Barcelona. Es pot assenyalar, no obstant això, que aquesta aposta colonialista no va ser un tret exclusiu de la burgesia catalana. De fet, l'eufòria colonialista espanyola, patent clarament a Catalunya en el darrer terç del segle XIX, va ser com-

37. Emili GIRALT, *La Compañía General de Tabacos de Filipinas, 1881-1981*, Barcelona, Compañía General de Tabacos de Filipinas [edición privada], 1981.

38. ANC (Archivo Nacional de Catalunya), fons Compañía General de Tabacos de Filipinas, 01.01, caixa 1, carta d'Antonio López a Antonio Casal (Barcelona, 05-I-1882): «[...] he sabido los notables trabajos que ha realizado V. en pro de la nueva sociedad de que soy Presidente».

39. Martín RODRIGO Y ALHARILLA, «Del desestanco del tabaco a la puesta en marcha de la Compañía General de Tabacos de Filipinas», *Boletín Americanista*, LIX-59 (2009), pàg. 199-221.

40. Josep Maria DELGADO RIBAS, «Bajo dos banderas (1881-1910). Sobre cómo sobrevivió la Compañía General de Tabacos de Filipinas al desastre de 1898» dins C. NARANJO, M. A. PUIG-SAMPER i L. M. GARCÍA MORA, *La nación soñada: Cuba, Puerto Rico y Filipinas ante el 98*, Aranjuez, Doce Calles, 1996, pàg. 293-304.

partida per igual per patricis i plebeus. Així va succeir el 1869, amb motiu de la primera guerra de Cuba, i tornaria a succeir el 1885, amb la crisi de les Carolines, i el 1893, amb la guerra de Melilla. En ambdós moments, la ciutat de Barcelona va registrar una sèrie mobilitzacions a favor d'una política espanyola marcadament agressiva i colonialista.⁴¹ No ha de resultar estrany, sinó al contrari, el massiu acompanyament que va tributar la capital catalana a Valeriano Weyler en embarcar amb destinació a la Capitanía General de Cuba, el gener de 1896. De fet, el nomenament de Weyler expressava una solució de força en el conflicte armat desencadenat pels mambises en la més gran de les Antilles (en oposició a la tebior de què s'acusava el seu antecessor, Arsenio Martínez Campos). Una solució de força aplaudida per amplis sectors del patriciat local. Després d'una missa a la basílica de la Mercè, Weyler es va dirigir al port de Barcelona per pujar al vapor, amb rumb a L'Havana, i va ser acomiadat, si se'm permet usar un llenguatge periodístic, en olor de multituds.⁴²

El multitudinari comiat de Valeriano Weyler cap a Cuba en 1896, així com el suport que el seu nomenament havia rebut per part del patriciat barceloní, revela fins a quin punt els assumptes cubans eren viscuts a la capital catalana gairebé com a qüestions d'ordre domèstic, de política interior. Era el corollari, en certa mesura lògic, a les intenses relacions registrades entre Cuba i Catalunya durant tot el segle XIX; unes relacions que es van expressar, entre altres formes, en el flux migratori de retorn que ens ha ocupat.

Conclusió

Els indians o “americanos” enriquits a Cuba (i, en menor mesura, també a Puerto Rico) instal·lats a Barcelona van contribuir amb els seus capitals, la seva iniciativa i el seu capital social a modernitzar les estructures econòmiques de tot Catalunya i, particularment, de la seva capital. L'efecte més visible del fenomen va ser la inversió immobiliària a Barcelona; un fenomen que no es va limitar a l'Eixample, a partir de 1868 (com van assenyalar molts contemporanis), sinó que va afectar el conjunt de la ciutat, abans i després d'aquesta data. Però molts d'aquells indians van impulsar amb els seus capitals diferents empreses. Algunes d'elles, com el Banc Hispano Colonial i la Companyia General de Tabacs de Filipines, van convertir Barcelona en la capital del colonialisme espanyol en el darrer quart del segle XIX, és a dir, en plena època imperialista.

41. Martín RODRIGO Y ALHARILLA, «Cataluña y el colonialismo español (1868-1899)», dins S. CALATAYUD, J. MILLÁN y M. C. ROMEO (ed.), *Estado y periferias en la España del siglo XIX. Nuevos enfoques*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009, pàg. 315-356.

42. *Diario de Barcelona*, 25-I-1896 (tarde), pàg. 1.025-1.026. El dijous anterior, la “recepción en Corte” que Weyler oferí al Palau de Capitanía, a manera de comiat, «estaba concurridísima, presentado el salón del trono brillante aspecto» (*Diario de Barcelona*, 24-I-1896, pàg. 946-947).

